

KOLUMB

PAMIĘTNIK

Opisom podróży lądowych i morskich, najnowszych odkryć jeograficznych, wiadomościom statystycznym, oraz z temi w styczności zostającym, poświęcony.

ROK PIERWSZY.

TOM II.

N^{er} 9.

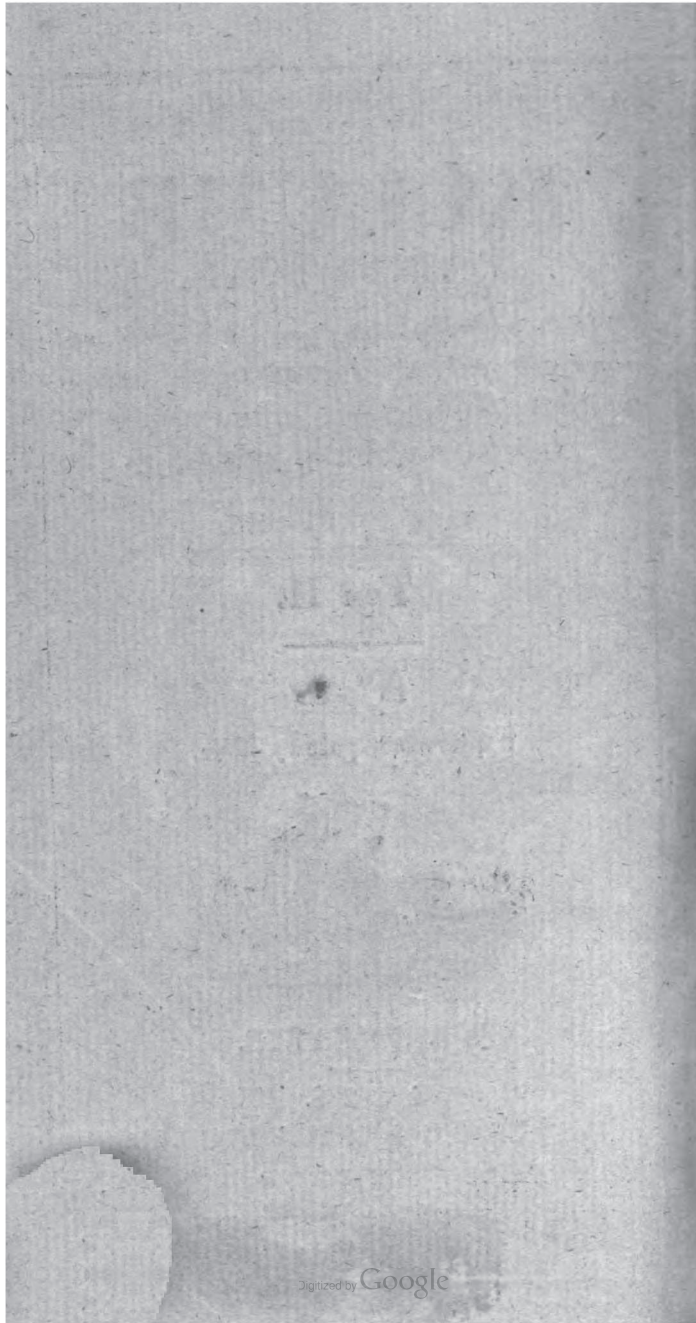
z pierwszej połowy Maja.

W WARSZAWIE.

1828.

W Drukarni Józefa Weckiego.
Nakładem Redakcji.

K O T U M B

PAMIĘTNIK PODRÓŻY.

N° 9.

Z PIERWSZEJ POŁOWY MAJA 1828 ROKU.

VIII.

WIADOMOŚĆ HISTORYCZNO-STATYSTYCZNA O MIEŚCIE CIECHANOWIE. przez *Wincentego Hipolita Gawarcckiego.*

Cudze wiedzieć rzeczy ciekawość jest,
a swoje potrzeba!

A. M. Fredro.

Ciechanów, niegdyś ziemi Ciechanowskiej stoleczne, i jedno z dawnych miast w Mazowszu, kiedy i przez kogo założone było, żadnej wiadomości powziąć nie można; początek jego niknie w odległej starożytności. Akta miejscowe i podania ludu nie wykrywają czasu jego założenia, gruzy tylko i bruki pod ziemią opodal od miasta ukryte, wskazują rozległość jego większą, niż dzisiaj zajmują.

15

54 89 65 ST2 53 005 XL I

2998

Leży Ciechanów w pięknej równinie (1) nad rzeką Łydynią od zachodu go oblewającą, (2) wśród niw urodzajnego gruntu, przy trakcie od Warszawy do Królewca i Gdańska idącym. Na wschód ma miasto Pułtusk odległe o mil cztery, na zachód Mławę o mil tyleż, na południe Nasielsk o mil trzy, a na zachód Chorzele o mil dwie oddalone.

Graniczy od wschodu ze wsią Przedwojewem, na zachód najbliżej ze wsią Szczurzynem, na południe ze wsią Krubinem, na północ z gruntami do dóbr Opinogórskich należącemi. Otrzymało przywilój erekcji od Jana Xięcia Mazowieckiego (3) datowany w Wyszogrodzie w r. 1400, we wtorek po święcie Piotra w okowach. (4) W tym przywileju już nazwane miastem, (oppidum) i z dawnego miejsca na inne przeniesione (5). Na-

(1) Andrzej Świecicki w dziele: *Topographia Masoviae*, tak o Ciechanowie mówi: *Cechanovia amplum est oppidum ad Lydniam flumen, arze lateritia et publicis aedificiis insigne*. Gwagnin zaś dodaje: „*Ciechanow civitas in planicie sita, valloque circumsepta*“

(2) Łydynia i w pobliżu jej płynąca Sona, nie są splewnemi, w porze letniej przybierają postać strugi; wpadają do rzeki Wkry.

(3) Syna Ziemowita całego Mazowsza Xięcia.

(4) *Feria tertia proxima post festum Petri ad vincula Apostoli*. Uroczystość tego Sgo przypada wedle kalendarza w dniu 1 Sierpnia.

(5) Jak słowa przywileju okazują: „*Quod considerantes et attendentes, qualiter ciuitates et oppida liberta-*

dający Xiąże udarował go prawem Chełmińskim, i uposażył: a) dochodem z łązi, b) czynszem rocznym z postrzygalni (rasorium), c) czynszem z wagi, d) nareszcie nadając wolność handlu wewnętrznego bez opłaty w kraju, wedle zasad ordynacji miast Xięztwa Mazowieckiego, Ciechanów porównał z temiż.

Przywilej ten Zygmunt I. Król Polski w Piotrkowie w r. 1538 (sabatho proximo post festum S. Valentini) zatwierdził. Zygmunt August w r. 1549 dekret królowej Bony tegoż roku wydany, a miasto od obowiązku przez Starostów wymaganego wzięcia zboża do Warszawy na potrzebę Xięcia uwalniającej, potwierdził. Stefan Batory w r. 1576 przywilej Zygmunta I. z roku 1538 oraz dopiero wspomniany z daty dekret królowej Bony, niemniej dawny przywilej Bolesława Xięcia Mazowieckiego, w przedmiocie wolnego obierania trzech mężów do urzędu Burmistrzowskiego, wzmoćnił.

Tenże król w r. 1576 nadał konsens temu miastu na opłatę osecpu, zamiast oddawania go Poborcom królewskim w naturze, a to stosownie do zasad dawnych lustracji, w skutek uchwały Zygmunta Augusta na Sejmie lubelskim w r. 1569

tibus dotata saepius in meliorem statum rediguntur, et copiosius ex abundantia opidanorum et affluentia divitiarum decorantur, et praesertim cupientes oppidum nostrum Ciechanoviense in alium locum transferre." etc.

przez Rewizorów postanowionych i udeterminowanych.

Zygmunt III w r. 1628 dnia 18 Kwietnia przywileje powyższe zatwierdził. August II w r. 1726 dnia 26 Listopada podobnie postąpił. Nakoniec i Stanisław August potwierdzenia swego miastu nie odmówił.

W mieście tém, jako stołeczném ziemi Ciechanowskiej, (6) głośniej z urodzajnych niw, i licznie osiadłój na nich szlachty, (7) za dawnój Polski odbywały się sądy *Ziemskie* i *Grodzkie* wspomnionój ziemi, oraz *Radzieckie* czyli *Wójtowskie*, dla miasta. Dziś, pozbawiony wszelkich władz sądowych, należy Ciechanów do Powiatu Prasnyskiego, którego ziemia Ciechanowska część składa.

Posiada miasto Ciechanów 104 włok ziemi, niema atoli folwarków oddzielnych do swojej kamelarii; grunta zwane *Działy*, i łąka za młynem *Kępa* nazwana, do funduszów kassy należące, są drogą licytacji publicznej wydzierżawione. Grunta byłego wójtostwa, w skutek woli

(6) Była jedną z dziesięciu ziem Województwo Mazowieckie dawniejsze składających.

(7) Wedle świadectwa Starowolskiego, w ziemi Ciechanowskiej i w Powiecie Prasnyskim do siedmiu tysięcy familji szlacheckich liczono, a ziemia ta, kiedy żył Święcicki pod panowaniem Zygmunta III, z lasów dla swój zyzności wytrzebioną była.

rzędu do terytorjum miasta wcielone, są także w sposobie dzierżawy wieczystej wypuszczone; place i ogrody będące miasta własnością, podobnież na rzecz kassy wydzierżawione zostały. Pozbawione jest także karczem, gorzelnia, browarów, młynów, cegielni, lasów, zarośli, stawów, pastwisk it. d. do funduszów kassy miejskiej należące mogących.

Karczyny i szynki prywatne tak jak domy ich zabudowania, i trzy wiatraki są własnością dziedziczną mieszkańców Ciechanowa. Równie karczma w ścianie placu rynkowego stojąca, młyn na rzece Łydyni przy wjeździe do miasta, i cegielnia, należą do dóbr Opinogórskich. O instytucjach, jakieby w tém mieście dawniej istnieć mogły, nic pewnego nie odkryto; że gmachów publicznych wiele upadło, oprócz podań, zwaliska i gruzy jawnym są dowodem (8).

Rozwaliny zamku wzniesionego przy mieście, na wzgórzu ręką ludzką wśród błot nigdy niewysychających usypanym, stanowią teraz najciekawszą starożytność w Ciechanowie. (9) Wedle wszelkiego podobieństwa do prawdy, Xiążęta Ma-

(8) Że takowe znajdowały się, świadczy przywiedziony powyżej Święcicki, nazywając Ciechanów „*amplum oppidum, publicis aedificiis insigne.*“

(9) Gwagnin o zamku tutejszym tak wspomina: „*Arx inter lutosas paludes, fossa profunda munitur.*“

zowieccy wystawić go mogli. (10) Oblany był rzeką Łydynią z jednej, a głębokim przekopem ubezpieczony z drugiej strony. Zdołano go dwie okrągłe wieże w rogach od frontu, dziś bez pokrycia i w ułamkach tylko widoczne. Zczerniałe te wiekami mury, pozbawione nawet przystępu do siebie zniszczeniem mostu, wspinałości swój dawniej jawne przynoszą świadectwo. Pozostałe szczątki mają kształt czworogranu; mierząc od jednej do drugiej przeciwległej ściany, długość wynosi 96 łokci, i tyleż szerokość; powierzchnia zatem obwodu zajmuje przestrzeń 9216 łokci. Zakres ten obejmował mieszkania, składy i mniejsze budowle. Mury dziś istniejące są to ściany zewnętrzne warowni; każda z nich ma łokci cztery grubości. Jedna z wież była mieszkalną i miała trzy piętra, druga na więzienie przeznaczona, i do tej schody kręcone na dół prowadziły. (11)

(10) W jeografii powszechnój zbioru Steina z r. 1896 w części I, str. 245. wyrażono: „Obok miasta (to jest Ciechanowa) są rozwaliny zamku starożytnego, o którym mówią iż był wystawiony przez królową Bonę.“ Tradycja ta wątpliwa; królowa Bona po Xiążętach Mazowieckich wiele zamków warownych w Mazowszu zastała; przypuścić jednak można, iż takowe przebudować, przekształcić lub odnowić kazała.

(11) W zamku postrzegać się daje kilka sklepów, które gdy odkryć chciano, w kilku miejscach zapadły się, przeto dalszej roboty zaniechano.

W zamku tym przemieszkivali Książęta Mazowska, jak liczne ich przywileje tu datowane świadczą; a po ich wygaśnięciu w r. 1526 w osobach Jana i Stanisława ostatnich Książąt na Warszawie, królowa Bona Sforcia, żona Zygmunta I. trzymając Mazowsze tytułem oprawy, w zamkach jego z dworem swoim chętnie przebywała. Podanie naznacza Warszawę, Czersk, Łomżę, Latowicz, Rożan, i Ciechanów za ulubione jej mieszkania.

Po jej oddaleniu się z Polski, zamek Ciechanowski pieczy Starostów oddany i na skład ziągru Ciechanowskiego przeznaczony, w przemianie losów kraju uległ ruinie.

Marja Ludwika z Gonzagów Księżna Newerska druga żona króla Władysława IV, wjechawszy dnia 28 Lutego 1645 r. do Polski przez Mławę, w dniu 2 Marca przybyła do Ciechanowa, i stanęła w tutejszym zamku, który w ówczas dosyć był jeszcze mieszkalnym. Dziś, zwałiska te okazałe, łomy ogromnego niegdy gmachu, reszty odwiecznych murów kósztownej warowni, niosą

(19) Opisujący podróż tej królowej z Francji do Polski P. Laboureur, tak o zamku Ciechanowskim wspomina: „W tém miasteczku, jest zamek staroświecki, z cegły zbudowany, i dosyć mieszkalny.“ Zbioru pamiętników historycznych o dawniej Polsce J. U. Niemcewicz z r. 1822 Tom IV. str. 198.

do duszy tkliwe uczucia przeszłości, i nasuwają myśl, że są dawniej chwały Polaków zabytkiem.

Zamiar rozebrania pomnika tego starożytności, za byłego rządu Pruskiego, dla mocy murów do skutku nie przyszedł; zdaje się, iż czas wszystko niszczący strawić ich nie może. Są one dla istniejącego, i będą dla przyszłych pokoleń nauką, ile materiały dobrze urządzone, nieakwapliwie użyte, do trwałości wzniesionych budowli przykładają się. (13) Prócz ruin zamku zdobią Ciechanów dwa kościoły murowane i klasztor, z których *pierwszy* farny, starożytny, budowy gotyckiej, przez Ziemowita Xięcia Mazowieckiego w r. 1353 erygowany, składkami parafjan, i opieką kollatora Hr. Krasieńskiego w r. 1822 z ruin dźwigniony, i do stanu przyzwoitego wrócony, w dniu 20 Października tegoż roku przez JWX. Prażmowskiego Biskupa Płockiego na nowo poświęcony został. Znajdują się w nim nagrobki, Stanisława Szczurzyńskiego, dziedzica wsi Szezurzyna w dniu 1 Lipca 1556 roku w tejże zmarłego, i Andrzeja Lubicz Przedwojewskiego, dziedzica Przedwojewa w r. 1636, oraz Doroty z Bielińskich Przedwojewskiej żony jego w r. 1640 zeszytych (14); i *drugi*, kościół z klasztorem XX.

(13) Zamek ten należy do dziedzictwa Hr. W. Krasieńskiego.

(14) Nagrobek obojga tych małżonków znajduje się na jednej tafli marmurowej.

Augustjanów, także przez Ziemowita Xięcia Mazowieckiego w r. 1353 założony (15), wymaga naprawy; szczególnie klasztor dobroczynnej ręki, który go od upadku ochronił, oczekuje.

Kościół S. Ducha (16), S. Małgorzaty (17) z muru, i S. Piotra (18) z drzewa, w różnych częściach miasta niegdyś stojące, już nie istnieją. Miała być jeszcze kaplica w zamku pod tytułem S. Stanisława, w której kapelan Xiążąt Mazowieckich msze odprawiał.

Rodzaju fabryk i rękodzielni, oraz ich stanu w dawnych epokach Ciechanowa dociec trudno; nie masz o nich żadnego w aktach miasta tego wspomnienia; dziś mało znaczące fabryki sukna i garbarnie zaszczytu mu nie przynoszą.

(15) W tymże roku wprowadzeni zostali Augustjanie do trzech konwentów: Ciechanowskiego, Rawskiego i Warszawskiego, przez Ziemowita i Eufemję żonę jego Xiążąt Mazowieckich założonych, a dekretem papieża Innocentego zatwierdzonych.

(16) Kościół S. Ducha w środku miasta stojący, zawiądowany był przez Xiędza oddzielnego, którego dochodem były grunta i ogród; te dziś do *Promotorji Rożańca* należą, plac zaś na którym stał kościół, w dzierżawę wieczystą wypuszczony został.

(17) Kościół S. Małgorzaty, rządzony był przez oddzielnego Xiędza; wedle tradycji zakonnice tu mieszkać miały, lecz jakiej reguły niewiadomo.

(18) I kościół S. Piotra miał własnego xiędza; miejsce tego kościoła i należący do niego ogród, Proboszczowi miejscowemu nadano.

Rzemieślnicy w tém mieście osiedli w bieżącym r. 1828 są następujący: bednarzy 5, fabrykant oleju 1, farbiarzy 6, garbarzy 6, gwoździarz 1, introligator 1, kotlarzy 2, kowali 6, krawców 53, kuśnierzy 19, kapeluszników 3, kołodziejów 4, młynarzy 4, piekarzy 47, powroźników 2, rzeźników 17, rymarz 1, smuklerzy 2, szklarzy 4, szewców 95, stolarzy 6, tkacz 1, tokarz 1, waciarz 1, zegarmistrz 1, zdunów czyli garncarzy 22, w ogóle wszystkich rzemieślników jest 311 w mieście osiadłych. (19)

Ciechanów był niegdyś wałem opasany (20). Za rządów Zygmunta I, i jego syna Augusta, kiedy miasta i cała Polska w kwitnym znajdowały się stanie, liczył między wałami domów 202, za temi 193; rzemieślnicy jako wolni od opłat nie są wymienieni. (21) Dziś ani śladu tego rodzaju warowni nie znajdujemy. Jest tyl-

(19) Wiadomość w tej mierze z akt Urzędu Muncypalnego M. Ciechanowa w dniu 13 Lutego r. b. piszącemu udzieloną została.

(20) W *Geografji wschodniej części Europy* przez Stanisława Platę z r. 1825 w Wrocławiu wyszłej, na str. 184 umieszczono co do tego szczegółu: „Za Zygmunta miasto to było murem i wałami opasane.“

(21) Str. 182 dzieła *O upadku przemysłu i miast w Polsce* przez W. Surowieckiego z r. 1810. — W opisanu historyczno-statystycznym Wojew. Płockiego przez E. Gołębiowskiego, w kalendarzyku polit. na r. b. 1823 str. 557 wyrażono: „Ciechanów w r. 1560 miał 404 domów i wiele kaminic.“

ko. góra formy okrągłej przy kościele farnym, na której stoi dzwonica, usypana z ziemi i kamieni; brzegi jej wznoszą się w kształcie wałów, a w środku jest wydrążenie czyli wklęsłość. (22)

W roku bieżącym jest w Ciechanowie domów miejskich murowanych 3, drewnianych 130, klasztorny 1, plebańskich 2, promotorji rożańca 1, szpitalny katolicki 1, także żydowski 1, szkolny katolicki 1, także żydowski 1, w ogóle wszystkich domów 241.

Prócz tych są jeszcze następujące zabudowania: bóżnica żydowska 1, koszernia 1, łaźnia 1, młyn do dóbr Opinogórskich należący 1, wiatraków prywatnych 3, gorzelnia takichże 6, browarów i roszczałń stodów 3, kuźni 6, klasztorna 1.— Assekuracja ich ogółem w Towarzystwie ogniowém 214,200 złp. wynosi. — Ludność obecna jest następująca: chrześcian 1,032, żydów 1,658, w ogóle głów 2,690.

W roku 180 $\frac{1}{2}$ miasto dochodu rocznego miało zł. 3,683 gr. 4. (23) W r. 1819 zwiększył się do złp. 7,409 gr. 14. W r. 1827 podniósł się do złp. 11,000. Pomnożenie dochodów powstało z przybyłego konsensowego, dzierżawy

(22) Będzie to zapewne kontyna, pomnik z wieków odległej starożytności.

(23) Wiadomość z akt byłego Rządu Pruskiego dotyczących się Ciechanowa.

wójtostwa do miasta wcielonego, gruntów, oraz innych niestających dochodów (24).

Propinacja wyłącznie miastu nie służy, gdyż Dominium Hrabstwa Opinogórskiego posiadając karczmę prawem dziedzicznym w Ciechanowie trunki na wyszynk do téjże wydaje.

Sposób utrzymywania się mieszkańców chrześcijan jest rolnictwo i rzemiosła, żydów handel i przekupstwo (25).

Jarmarki trzy z dawna temu miastu są udzielone: pierwszy 21 Marca, drugi 13 Lipca na S. Małgorzatę, trzeci 11 Listopada na S. Marcin; trwają one przez tydzień na każdy w szczególności; do tych teraz dwa nowo przydane na wełnę, odbywają się w d. 13 Lipca i 12 Listopada.

Przedmiotem jarmarków bywają konie, bydło, porządki gospodarskie, towary łokciowe, szczególnie sukna i płótna. Prócz jarmarków raz w tydzień targ się odbywa.

Ciechanów oprócz rynku liczy ulic głównych pięć, zwanych: warszawska, zakroczymska, mławska, pułtуска, podpiskowska, czyli pisarska; mniejszych dwanaście, jako to: przasnyska, browar-

(24) Wszelkie szczegóły statystyczne wyjęte są z akt municypalnych teraźniejszego urzędu Ciechanowa.

(25) Należytości dawne starościńskie, jako to: *topatkowe*, *miodowe*, i t. d., żydzi z miasta Ciechanowa do dworu Opinogórskiego opłacają, do czego nawet transakcją dobrowolną zobowiązali się.

na, wodna, poprzeczna, mała S. Małgorzaty, wielka S. Małgorzaty, tylna żydowska, kowalska czyli żydowska, parafjalna, łazienkowska, psia, nadfossowa. Te wszystkie brukowane były, lecz większa część bruków dotąd zostawała pod ziemią i gruzami (26). W tych czasach rynek i kilka ulic staraniem Rządu brukiem nowym, do którego na materjałach w bliskości nie zbywa, jest pokrytych; pozostałe w bieżącym roku wybrukowane ujrzymy, ile gdy fundusz na ten przedmiot w ilości złp 15,000 przeznaczony został (27).

Skręśliwszy stan terazniejszy Ciechanowa, wypada wskazać koleje losów jakich to miasto w zaburzeniach krajowych doznawało, a które upadku jego stały się przyczyną.

W r. 1244, gdy Konrad I. Xiąże Mazowsza wojną z synowcem swoim Bolesławem Wstydliwym był zatrudniony, Prusacy w jego niebytności za namową Świętopetka Xięcia Pomorskiego Mazurom za związki z Krzyżakami niechętnego, zniszczyli znaczną część Mazowsza, i aż o Ciechanów oparli się. Doścignęli wprawdzie Mazurowie z Łęczycanami około tegoż

(26) Dawne bruki w niektórych ulicach o łokieć pod ziemią i głębiej pokazuja się; o czém przekonano się przy prostowaniu traktów do Pułtusza i Przasnysza idących; kopiąc rowy znaleziono bruki dobre pod ziemią, w odległości staja od miasta.

(27) Z akt municypalnych miasta Ciechanowa.

miasta obciążone łupami pogaństwo, i wysiekl-
szy ich do kilkuset, zdobycz odebrali; nie usta-
ła jednak jak chęć w Świętopetku do zemsty
tak ochota w Prusakach do dalszego łupieństwa
i pomocy swojemu wodzowi (28).

W r. 1337 w dzień S. Jadwigi (15 Pazdzier-
nika) Litwini mając na czele Olgierta syna
Gedymina Xięcia swego i innych, tajnymi ma-
nowcami wpałszy, Pułtusk i Ciechanów miasta,
oraz okolice przyległe pustoszyli, i mnóstwo pći
obojć ludu zabrawszy, do kraju swego upro-
wadzali, których Mazury doścignawszy łupy i
niewolników im odebrali, unikający zaś bitwy
najezdcy ucieczką się ratując, w czasie przepra-
wy przez Narew, gdy jeden drugiego w prze-
byciu tćj rzeki uprzedzał, ci którzy juków nie
porzucili, potonęli. Wkrótce i Olgierł życie po-
stradał (29).

W r. 1465 d. 15 Lipca rycerstwo Mazowiec-
kie klęskę pod Ciechanowem z Mężykiem do-
wódzcą krzyżackim z Działdowa, nieostrożnie
walcząc odniosło (30).

Okolo roku 1476 miasto Ciechanów z zam-
kiem zgorzało, jak dowodzi proźba Stanisława

(28) Str. 228 T. IV. Historji Naruszewicza, edycji Mo-
stowskiego z r. 1803.

(29) Długosz libr. IX. Col. 1049 Lit. D. i Święcki w
opisie staroż. Polski T. I. str. 299.

(30) *Panowanie Kazimierza IV. Jagiellończyka*, z r. 1827
w Warsz. T. II. str. 39.

de Lipie kanonika warszawskiego, a proboszcza Ciechanowskiego, do Xięcia Mazowieckiego zanicsona, aby nadania kościoła farnego w zamku złożone i ogniem zniszczone potwierdził (31).

W czasie najścia Szwedów za Jana Kazimierza, kiedy Karol Gustaw odznaczając powrót swój z Polski spustoszeniem, miasta, wsie i zamki palić i burzyć kazał, i Ciechanów ręką mściwą najezdźcy złupiony, ogniem spłonął.

Nastąpił drugi napad Szwedów na Polskę za Augusta II, lecz już w ten czas tylko nad ostatkami dawniej zamożności pastwiono się; przy tej klęsce i zaraza morowa wywierała srogość nagrody i włości, wszędzie zniszczenia swego zostawiając ślady. Tém to nieszczęściem miasto Ciechanów dotknięte, zostawione zarządzeniu Starostów mniej o jego los czułych, z ruin swoich dotąd podźwignąć się i do dawniej świetności wrócić nie może, acz doznaje opiekuńczej względności Rządu, nad niém i podobnemi grodami troskliwie czuwającej. Lecz co wieki złego zrządziły, krótki przeciąg pomyślności nagrodzić nie zdoła!...

(31) Potwierdzenie takowe znajduje się w księgach kościoła farnego w Ciechanowie.